

УДК 351

Б. М. Маменко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-9617-8783
О. І. Пархоменко-Куцевіл,
д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди
ORCID ID: 0000-0002-0758-346X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.99

ПЕРЕДУМОВИ, ОЗНАКИ І ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

В. Mamenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
O. Parkhomenko-Kutsevil,
Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Head of the Department of Public Administration,
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after G. Skovoroda

PREREQUISITES, SIGNS AND WAYS OF FORMATION OF THE RULE OF LAW

У статті аналізуються взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства, умови, проблеми та перспективи їх розвитку в сучасній Україні. В статті висвітлено зміст принципу правової держави як принципу сучасного державного ладу України. Здійснено порівняльний аналіз як теорії, так і вітчизняного й зарубіжного досвіду формування правової держави.

Проводиться аналіз формування уявлень щодо правової держави протягом історії, звертає увагу на спроби визначити її основні ознаки авторами епохи Античності, Нової та Новітньої доби. Зазначається, що теоретичне обґрунтування поняття "правова держава" було сформоване І. Кантом, у філософії якого особлива увага звертається на особистість та її роль у розбудові суспільства, а теоретичне закріплення самого поняття відбувається в 1813 році. Зазначається, що правова держава — це система органів та інститутів, які гарантують і охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства. До ознак правової держави автор відносить такі складові, як відмежування від громадянського суспільства, правову основу функціонування органів державної влади, захист прав та свобод громадян як головне завдання діяльності органів державної влади, демократичність як фундамент побудови держави, гласність та підконтрольність в основі роботи органів державної влади, здійснення повноважень держави з урахуванням суспільних думок, побудову демократичних та професійних органів судової влади і т. д.

Вказується на той факт, що формальне декларування правової держави в Конституції України не свідчить про її сформованість. Зазначається, що побудова правової держави залежить від ефективної роботи владних установ, активізації громадянського суспільства. Стверджується, що правова держава є можливою лише в разі визнання її побудови як одне з пріоритетних завдань як органів державної влади, так і суспільства загалом.

Також визначаються шляхи формування правової держави в Україні. До яких відноситься забезпечення вільного розвитку людини та соціуму, існування великої кількості незалежних політичних та громадських організацій, забезпечення захисту свободи слова, існування громадського контролю за діями влади, самостійність судової гілки влади, підвищення рівня правової культури населення.

The article analyzes the relationship between the rule of law and civil society, conditions, problems and prospects for their development in modern Ukraine. The article highlights the content of the principle of the rule of law as a principle of the modern state system of Ukraine. A comparative analysis of both the theory and domestic and foreign experience in the formation of the rule of law.

An analysis of the formation of ideas about the rule of law throughout history, draws attention to attempts to identify its main features by the authors of Antiquity, New and Modern times. It is noted that the theoretical justification of the concept of "rule of law" was formed by I. Kant, in whose philosophy special attention is paid to the individual and his role in building society, and the theoretical consolidation of the concept takes place in

1813. It is noted that the rule of law is a system of bodies and institutions that guarantee and protect the proper functioning of civil society. The author includes such components as separation from civil society, the legal basis for the functioning of public authorities, protection of the rights and freedoms of citizens as the main task of public authorities, democracy as the foundation of state building, transparency and control in the work of public authorities., exercising the powers of the state taking into account public opinion, building democratic and professional bodies of the judiciary, etc.

It is pointed out that the formal declaration of the rule of law in the Constitution of Ukraine does not indicate its formation. It is noted that the construction of the rule of law depends on the effective operation of government agencies, the activation of civil society. It is argued that the rule of law is possible only if its construction is recognized as one of the priorities of both public authorities and society as a whole.

Also, the ways of formation of the rule of law in Ukraine are determined. These include ensuring the free development of man and society, the existence of a large number of independent political and public organizations, ensuring the protection of freedom of speech, the existence of public control over government actions, independence of the judiciary, raising the legal culture of the population.

Ключові слова: правова держава, органи державної влади, законодавство, права і свободи людини, громадянське суспільство, демократичні інститути.

Key words: rule of law, public authorities, legislation, human rights and freedoms, civil society, democratic institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одне із пріоритетних завдань Української держави на сучасному етапі розвитку полягає в успішній європейській інтеграції. Вона включає в себе також культурну, економічну, політичну інтеграції. Водночас, відсутність юридично закріпленого та фактичного забезпечення прав і свобод громадян знижує ефективність інтеграційних процесів. Правове забезпечення громадян мають гарантувати органи державної влади. Саме тому аналіз передумов, визначення ознак та пошук ефективних шляхів побудови правової держави є актуальною проблемою сучасної юридичної науки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною основою праці стали дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Головні дискусії сучасних науковців точаться навколо класифікації принципів існування правової держави, виокремлення її головних ознак. А. Заєць перераховує найвищу юридичну силу конституційних норм, їх пряму дію, принцип поділу влади. О. Скрипнюк вважає найбільш важливими з них зв'язаність державної влади правом і його панування в усіх без винятку сферах життя. Пошук ефективних шляхів формування правової держави в Україні був предметом досліджень М. Козюбри, В. Тертишника, В. Козака.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження об'єктивних передумов та основних ознак правової держави, визначення ефективних шляхів її формування в Україні на сучасному етапі розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін "правова держава" з'явився ще в позаминулому столітті. Водночас основи цього поняття зароди-

лися в середовищі античних філософів. Той же Аристотель досліджував ефективні моделі взаємозв'язку державної влади та права. Якщо говорити про внесок філософів Давніх Греції та Риму, то варто зазначити, що вони виробили ряд положень про правову державу. Так, Солон вбачав правову державу як синтез самого права та силових методів управління; Платон виділяв вірні та невірні форми державного устрою; Демокрит досліджував специфічні ознаки природного права; Цицерон вбачав державу в об'єднанні громадян, відносини між якими регулюються правовими нормами, що в свою чергу являються мірою справедливого суспільства; низка римських правників, які досліджували особливості публічної та приватної галузей права [3, с. 85].

Теоретичне обґрунтування поняття "правова держава" було сформоване І. Кантом. У філософії німецького дослідника особлива увага звертається на особистість та її роль в розбудові суспільства. Варто зазначити, що прямого вживання терміну "правова держава" Кант не використовував. Його визначення цього явища трактувалося в контексті правового устрою держави [13].

Лише в 1813 році термін "правова держава" вперше з'являється в дослідженнях К. Велькера. Завершення формування та включення цього терміну до правової науки належить Р. Молю. Саме він зробив зазначене поняття загальнозживаним в юридичній науці. В своїй практиці Р. Моль визначив в якості головної ознаки правової держави її конституційність, яка базується на забезпеченні конституційних прав людей та можливості судового захисту громадянина [12, с. 367].

Попри довготривале дослідження теоретичних основ правової держави, правова наука не має однієї визначеної точки зору на механізм реалізації її моделі на практиці. Велика кількість сучасних науковців аналізують ідеї середньовічних авторів щодо формування правової держави, піддають критиці науковий доробок у

зазначеному питанні Дж. Локка, Т. Гоббса, Ж. Руссо, однак не можуть створити єдиний визначений підхід до творення правової держави на сучасному етапі розвитку людства [3, с. 86].

Ідея правової держави пов'язана з утвердженням суверенності народу, підпорядкування держави суспільству. Правова держава — це система органів та інститутів, які гарантують і охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства. Це держава, в якій панує закон, стосовно якого в однаковому відношенні перебувають влади всіх рівнів, партії, громадські організації, посадові особи і окремі громадяни [13].

Протягом тривалого періоду науковці визначали правову державу як наслідок взаємозв'язку права і держави. З огляду на це, правовою могла б називатися будь-яка держава, адже державні утворення не в змозі функціонувати без правил та норм поведінки, визначених повноважень державної влади. Принцип верховенства закону також не може свідчити про існування правової держави [3, с. 87].

Держави з антидемократичним політичним режимом також можуть визначатися верховенством права, дія якого буде спрямована проти забезпечення захисту прав і свобод громадян. На думку Фіхте, для повноцінного функціонування правової держави необхідним є гіпотетичний договір між громадянами та владою, за яким громадяни погоджувались би на певне обмеження своїх прав в обмін на безпеку. Державна влада повинна мати повноваження для застосування сили та примусу до членів соціуму, які порушують правові норми, що є обов'язковими для усіх громадян. Водночас Фіхте вказує на обов'язковість правомірного характеру цього примусу. Іншими словами держава в своїй діяльності, спрямована на покарання порушників законодавства, зобов'язана діяти виключно в правовому полі та законними методами [7].

Творення правової держави зумовлене прагненням людей до побудови вільного суспільства, спробою контролювати діяльність органів центральної влади. Зазначені фактори дуже актуальні для пострадянських держав. Довготривале перебування України у складі Радянського Союзу зумовило побудову соціуму, який мирився з насильством з боку державного апарату. Саме тому формування правової української держави є дуже важливим чинником для її повноцінного розвитку як складової частини Європи [9].

На думку більшості вчених, правова держава в першу чергу характеризується верховенством права в соціумі. Головний принцип права полягає в рівності всіх членів суспільства перед законом, іншими словами загального балансу свободи, як для центральних органів влади, так і для всіх громадян. Подібна ознака права характеризує поняття справедливості в соціумі, яка гарантується на законодавчому рівні. Саме право має суспільну виваженість у вигляді нормативно-правових актів. Виходячи з цього, можна стверджувати, що рівність громадян та їх об'єднань у державі може гарантуватися лише за наявності законодавчої бази [3, с. 88].

Законодавство будь-якої держави має бути якісним, тобто характеризуватися гуманністю, рівністю, затвердженням основних прав і свобод особистості. Водночас свобода особистості не може бути абсолютною і по-

винна допускати визначені обмеження, які в свою чергу повинні бути однаковими для всіх членів суспільних відносин. Загалом, права громадянина повинні мати своє вираження в культурних, політичних, особистих та інших сферах життєдіяльності [13].

Таким чином, державна влада захищає свободу громадянина, забезпечує її безпеку та захист, визнає права людини в якості основи формування правої держави. Створена державними органами нормативно-правова база має підкорятися принципу непорушності прав людини та громадянина. Виходячи зі сказаного, можна констатувати той факт, що непорушність прав людини, її честі й гідності, її інтересів, їх охорона і гарантування — один із принципів правової держави [16].

Станом на сьогодні концепції формування правової держави відзначаються значною кількістю наукових підходів. Наприклад, прихильники німецького конституціоналізму акцентують увагу на тому, що головною ознакою такої держави є обмеження влади за допомогою конституції. Водночас з такою думкою не погоджуються сучасні французькі теоретики. Що стосується вітчизняних дослідників, то з критикою ідей конституціоналістів виступав В. Копейчиков. Загалом в найбільш поширених теоріях правової держави присутні такі принципи, як суверенітет державної влади у межах державного утворення, верховенства права, захист цілісності кордонів. Зазначені принципи були закладені ще рішеннями Вестфальського миру, який ознаменував завершення Тридцятилітньої війни 1618—1648 років, та подальшого функціонування Вестфальської системи [10].

Таким чином, можна вважати, що головною ознакою правової держави, яку приймають більшість вчених, є її конституційність. Її створення зумовлено історично, а саме як відповідь на функціонування абсолютизму. В конституційній державі існують юридичні норми, що обмежують повноваження державної влади [16].

У сучасних моделях державного ладу процес становлення системи стандартів правової держави без участі органів конституційного контролю практично неможливий. Інтерпретаційний правовий акт як одне із джерел права найповніше розкриває внутрішній дух правової норми та оперативно впливає на процеси законотворчості в державі. Водночас ця колективна інтелектуальна "творчість" повинна використовуватися для розробки фундаментальних принципів подальшого законотворчого процесу [10].

Значна кількість Основних законів сучасних державних утворень не забезпечують формування правової держави, виконуючи лише декларативну роль. Попри проголошення правових держав, багато сучасних конституцій не дають повноцінного визначення цьому терміну, опираючись на, перспективу його пояснення національним законодавством. Певні континентальні основні Закони не мають твердження про вже сформовану правову державу, однак декларують прагнення до її формування. Це характерно для розвинених країн Західної та Північної Європи. Основний Закон України, оголосивши в статті 1 Україну правовою державою, визначив базу формування країни, основною метою якої є повноцінне та нормативно визначене забезпечення захисту прав і свобод громадян [4, с. 201]. Декларування побудови правової держави має бути підкріплене практич-

ною діяльністю. До її складових можна віднести створення національної концепції правової держави, її модернізація внаслідок соціальних викликів. Надалі повинно формуватися законодавче забезпечення реалізації принципів правової держави. Важливою складовою побудови правової держави є реалізація нормативно-правової бази в сфері життя суспільства та держави [2].

Багатотисячолітня традиція соціально-політичного єднання української нації являє собою основу формування правової української держави. Право являє собою спосіб нормалізації суспільних відносин. Правове забезпечення, що має на меті захист прав громадян, його повноцінна реалізація, зумовлює появу гармонійного та ефективного суспільного поступу. Воля нації не може існувати без особистої свободи громадян, адже забезпечення рівності всередині держави сприяє формуванню почуття рівності на рівні міжнародних відносин [13].

Мета української держави на сучасному етапі розвитку полягає в ефективній європейській інтеграції. Вона включає в себе також, культурну, економічну, політичну інтеграції. Відсутність юридично закріпленого та фактичного забезпечення прав і свобод громадян знижує ефективність інтеграційних процесів [4, с. 202].

Правове забезпечення громадян мають гарантувати органи державної влади. Основа формування правової держави в Україні базується на певних принципах, які згрупуємо в таблиці 1.

Існування правової держави можна визначити за рахунок наявності наступних ознак:

- закріплення у конституції та інших законах основних прав людини [1, с. 19];
- панування у суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни [1, с. 19];
- врегулювання відносин між особою та державою на підставі загального принципу: "особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом" [1, с. 19];
- взаємовідповідальність особи та держави [1, с. 19];
- наявність у всіх громадян правової культури, зокрема життєво необхідних юридичних знань, а також умінь і навичок їх використання в практичному житті [1, с. 19];
- розподіл державної влади між законодавчими, виконавчими та судовими органами держави [1, с. 19];
- юридична захищеність особи [1, с. 19];
- високе становище у суспільному та державному житті суду [1, с. 19];

Таблиця 1. Принципи формування правової держави в Україні та їх характеристика

Принципи формування правової держави	Суть принципу
Верховенства права	Жодна людина не є вище закону, ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом
Правова основа функціонування органів державної влади	Органи державної влади повинні функціонувати на основі системи нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми і методи їх діяльності
Захист прав та свобод громадян як головне завдання діяльності органів державної влади	Захист прав та свобод громадян є неможливим без верховенства права, а також без законодавчого упорядкування життя суспільства відповідно до моральних норм, традицій та національних інтересів
Демократичність як фундамент побудови держави	Демократичність дозволяє реалізувати принцип виборності влади, що з одного боку залучає громадян до управління державою, а з іншого – підвищує рівень відповідальності влади
Гласність та підконтрольність в основі роботи органів державної влади	Гласність і підконтрольність діяльності органів влади передбачає громадський контроль їх функціонування, який обмежує кількість зловживань владою
Здійснення повноважень держави з урахуванням суспільних думок	Враховання думок суспільства є критично важливим для діяльності держави, адже ефективна комунікація з громадянським суспільством дозволяє досягнути спільної мети та забезпечити добробут нації
Побудова демократичних та професійних органів судової влади	Професіоналізм органів судової влади є визначальним в системі дотримання верховенства права, адже нівелює можливості виникнення подвійних стандартів
Враховання багатотисячолітніх традицій та досвіду суспільно-політичного розвитку під час творення правової держави	Враховання багатотисячолітніх традицій дозволяє забезпечити стабільність законодавства та усталеність правових норм

Джерело: побудовано авторами на основі [13].

— неухильне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед, державними органами [1, с. 19].

Стосовно такої ознаки, як закріплення в Конституції та інших законах України основних прав людини, то її дослідження варто розпочати з аналізу основоположних людських прав. Юридична наука трактує їх як визначені можливості особи, без яких її розвиток, задоволення власних потреб на певному етапі історії не є повноцінним. Основні права людини повинні забезпечуватися на принципі рівності. На сучасному етапі розвитку людства основні права особи визнаються та захищаються більшістю розвинених країн. Ці процеси відбуваються як на міжнародному, так і на державних рівнях [7].

Іншими словами, рівень демократії в тій чи іншій державі залежить від досконалості її нормативно-правової основи, відповідності законодавства правам людини і громадянина. Права і свободи громадян закріплюються в основних законах держав. Для України таким основним законом є Конституція, прийнята в 1996 році [5]. В цьому документі визначаються права та свободи населення держави в різних сферах життєдіяльності. Декларування ознак правової держави повинно забезпечуватися ефективними правовими інструментами. Для прикладу, в радянський період Конституція Української РСР також визнавала права і свободи громадян, однак необхідних нормативно-законодавчих норм не існувало [4, с. 203].

Така ознака, як панування у суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, зумовлює високий авторитет закону, повагу до нього в суспільстві. Регулювання всіх сфер життєдіяльності населення зумовлює появу знач-

ної кількості законодавчих норм та приписів. Закони мають відповідати характерним ознакам, а саме: бути санкціонованим вимогами та викликами суспільства [8].

Також рівень демократичності закону визначається відповідністю його основним положенням підзаконних нормативних актів, а також у тому, що державні органи і службові особи свої рішення виносять на підставі закону і з дотриманням усіх його вимог [11, с. 92].

Якщо говорити про принцип регулювання відносин між особою та державою на підставі твердження про те, що людині дозволяється робити те, що не заборонено законодавством, то ці відносини повинні ґрунтуватися на основі загальних дозволів, тобто особа може вчиняти будь-які дії, якщо на них не поширені якісь заборони з боку держави: продати авто, придбати дім, здобути освіту, заповісти майно та ін. Загальні дозволи не поширюються на службових осіб — працівників установ, підприємств, організацій (у тому числі державних органів), котрим дозволено робити лише те, що прямо зазначено в законі або іншому нормативному акті [13].

Саме держава є відповідальною за прийняття законодавчих актів. Закони є обов'язковими для виконання як громадянами, так і для органів влади будь-якого рівня. За порушення закону людина повинна бути притягнутою до відповідальності. Ця функція покладена на державу. Порушення прав людини державою також повинно тягти за собою відповідальність. Саме рівність перед законом на всіх рівнях виражається в принципі взаємовідповідальності особи та держави [11, с. 93].

Наявність у громадян правової культури. Активна участь громадян у суспільно-політичному житті, побудові правової держави неможлива без їх юридичної поінформованості, правової культури. Остання включає в себе знання права, повагу до закону, готовність виконувати закон, уміння користуватися законодавством у практичному житті, бажання та готовність боротися з правопорушеннями. Це досягається шляхом правової пропаганди та іншими засобами [1, с. 21].

Розподіл державної влади між її органами: законодавчим, виконавчим та судовим. Суть цієї ознаки полягає в тому, що єдина державна влада поділяється на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову. Кожна з них здійснюється державними органами певного виду (парламент; уряд і виконавчі органи в центрі і на місцях; судові органи), що наділені певною самостійністю стосовно один одного [14, с. 13].

Забезпечення юридичної захищеності особи гарантує захист членів суспільства від беззаконня. Терор проти населення Української РСР у 1930—1950-х роках був можливим внаслідок нехтування основоположними правами і свободами людини в Радянському Союзі. Закріплення на законодавчому рівні механізмів забезпечення прав і свобод громадян, а не лише декларування їх наявності, є запорукою формування правової держави в Україні на сучасному етапі [15, с. 25].

Така ознака правової держави, як високе становище в суспільному та державному житті суду, являє собою гарантування забезпечення захисту прав і свобод громадян. До основних принципів роботи органів судової влади варто віднести рівноправність, гласність, відкритість, об'єктивність, неупередженість. Ще одним важливим принципом діяльності демократичного суду

є визнання презумпції невинності. Варто зазначити, що мірою високого рівня правової держави є доступність та незалежність судів [2].

Ознака неухильного виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед державними органами, визначається неможливістю порушення державою власних законів. Державні органи влади не мають права порушувати законодавство, так само як і громадяни. В разі виникнення ситуації, коли держава порушує права громадян, вони мають право вимагати притягнення правопорушника до юридичної відповідальності [8].

У правових дослідженнях правову державу визначають за реальними та дієвими правовими інструментами забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина. Подібне державне утворення є одним з найвищих рівнів розвитку людського суспільства [13].

Зазначені ознаки правової держави зумовлюють вектори її побудови. Фактори, що визначають правову державу знаходяться не лише в законодавчій, а й в соціальних, культурних, економічних та політичних сферах. Реалізація лише правових заходів, які не базуються на інших життєвих засадах, зумовлює появу нежиттєздатної правової держави з формальним декларуванням забезпечення прав та свобод громадян [8].

Формування правової держави забезпечується внаслідок створення відповідної нормативно-правової бази. Основний Закон України головним критерієм закріплення основних прав та свобод громадян визнає міжнародні стандарти, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, зафіксовані, зокрема в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Пакті про громадянські та політичні права, Паризькій хартії для нової Європи [5].

Розвиток конституційних положень щодо прав людини і громадянина здійснюється в законах України, зокрема, про власність, підприємництво, свободу совісті та релігійних організацій, про статус суддів, прокуратуру, адвокатуру та інших [4, с. 203—204]. Верховенство закону, зміцнення його авторитету досягається шляхом поліпшення якості законів, удосконалення законодавчого процесу [5].

У правовій державі повинні, також, бути забезпеченими етнічні права. Національні, етнічно-культурні вимоги забезпечуються Законом України "Про національні меншини в Україні". Його створення має на меті забезпечення права етнічних меншин права на власний розвиток та забезпечення прав та свобод національних груп населення [4, с. 204].

Формування правової держави має включати в себе поділ влади на різні гілки. Законодавчим органом влади в Україні є Верховна Рада, виконавча належить уряду, органам державної влади, Президенту. Судова влада здійснюється Верховним Судом України, загальним та спеціалізованим судам. Верховна Рада приймає закони та здійснює контроль за їх виконанням; виконавчі органи займаються організацією проведення їх у життя; суди здійснюють правосуддя (шляхом вирішення кримінальних, цивільних, господарських та інших справ) [9].

В Україні проводиться робота на законодавчому рівні задля підвищення авторитету судової влади. Так, Закон України "Про статус суддів" мав на меті підняти престижність суду, закріплення його самостійності та

законності. Основні положення зазначеного нормативно-правового акту визначають структуру вибору судді, нормативні процедури, вимоги до кандидатів. Практична сфера демонструє значний рівень заангажованості та політизованості української судової системи на сучасному етапі розвитку держави [15, с. 26].

Правова держава спроможна існувати лише на законних засадах, що виражається у відповідності соціальних взаємин Основному Закону держави, іншим нормативно-правовим актам. Законність забезпечується завдяки дотриманню законодавства всіма учасниками правовідносин у країні. Законодавча база держави повинна відповідати основним положенням Конституції України [5]. За існування цієї відповідності відповідає Конституційний Суд України. Правильну реалізацію законів органами виконавчої влади, Президентом України, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, політичними силами, чиновниками контролює Генеральна прокуратура України [15, с. 27].

Незалежна Україна визнає повноваження європейських інститутів захисту прав і свобод людини, модернізує існуючі національні нормативно-правові інститути, що займаються реалізацією принципів правової держави в Україні, захищає свободи різноманітних організацій та політичних сил [13].

Відбувається трансформація національної системи законодавства. Переглянуто багато галузей законодавства на, проголошених Конституцією України, принципах. Особливих змін зазнало конституційне, цивільне, сімейне, адміністративне, кримінальне, земельне законодавство [15, с. 27].

На сучасному етапі в Україні існує лише фундамент для побудови повноцінної правової держави. Її формування натикається на значні практичні труднощі. Для формування правової держави необхідно створити ефективне громадянське суспільство, для якого характерні наступні ознаки:

- забезпечення вільного розвитку людини та соціуму. Державні органи та громадськість мають взаємодіяти на принципі рівності, та адекватних меж свободи [6, с. 62];
- існування великої кількості самостійних політичних сил, громадських та конфесійних об'єднань, професійних спілок і т. д. [6, с. 62];
- захист свободи слова, різновекторність життєдіяльності громадян та залучення їх до різних сфер [13];
- існування нагляду з боку громадськості за роботою органів державної влади та чиновників завдяки функціонуванню ефективних інститутів демократії [13];
- створення юридичних інструментів для ліквідації відокремлення громадянина від засобів виробництва, власності і державного управління [13];
- фактична самостійність судової гілки влади, визначена діяльність інших гілок влади [13];
- підвищення рівня правової обізнаності населення, формування правової свідомості, усвідомлення важливості взаємозв'язку особистих потреб із потребами соціуму та країни [13].

Поняття правової держави у багатьох країнах є невід'ємним від поняття соціальної держави, тому побудова реальної правової держави значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, нако-

пичення матеріальних благ, що давало б можливість здійснення ефективної соціально-економічної політики, забезпечення соціально-економічних прав громадян [13].

Нездатність держави надати ефективні соціальні гарантії, створити умови для достатнього життєвого рівня своїх громадян негативно впливає на підтримку населенням державної політики, знижує рівень їх законслухняності та поваги до закону [6, с. 65].

Побудова правової держави залежить від ефективної роботи владних установ, активізації суспільства, відмові від досвіду диктатури. Правова держава є можливою лише в разі визнання її побудови як одне з пріоритетних завдань як органів державної влади, так і суспільства загалом [2].

ВИСНОВКИ

Дослідження передумов, ознак та шляхів формування правової держави дає змогу стверджувати, що її проголошення Основним Законом України не свідчить про її сформованість. До складових правової держави можна віднести створення національної концепції правової держави, її модернізація внаслідок соціальних викликів. Надалі повинно формуватися законодавче забезпечення реалізації принципів правової держави. Важливою складовою побудови правової держави є реалізації нормативно-правової бази в усіх сферах життя суспільства та держави, закріплення у конституції та інших законах основних прав людини, панування у суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, врегулювання відносин між особою та державою на підставі загального принципу: "особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом", взаємовідповідальність особи та держави, наявність у всіх громадян правової культури, зокрема життєво необхідних юридичних знань, а також умінь і навичок їх використання в практичному житті, розподіл державної влади між законодавчими, виконавчими та судовими органами держави і т. д.

Не можна не вказати на певні здобутки в справі побудови правової держави в Україні. Відбувається трансформація національної системи законодавства. Переглянуто багато галузей законодавства на проголошених Конституцією України принципах. Особливих змін зазнало конституційне, цивільне, сімейне, адміністративне, кримінальне, земельне законодавство.

На сучасному етапі в Україні існує фундамент для побудови повноцінної правової держави. Однак її формування натикаються на значні практичні труднощі, а рівень стандартів суспільного, правового та політичного життя, який дасть їй змогу почувати себе рівною серед інших правових держав.

Література:

1. Береза С.В. Правовий всеобуч як передумова формування правової культури в сучасному демократичному суспільстві. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 19—21.
2. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2011%20/Brincev_2010.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

3. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ: Ін Юре, 2004. 388 с.

4. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К.: Парламент. вид-во, 1999. С. 201—204.

5. Заєць А. Формування ідеї правової державності в процесі створення нової Конституції України (1994—1996 рр.). URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/13839> (дата звернення: 23.03.2021).

6. Козак В. Форми політичної участі громадян у державотворчих процесах. Розбудова держави. 1998. № 1—2. С. 62—65.

7. Козюбра М.І. Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6972/Kozyubra_Pry%60ncy%60py%60_verhovenstva.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

8. Михайленко О.Р. До питання про концепцію системи ознак правової держави. URL: http://77.244.44.155/cgi-bin/irbis64r_01/ (дата звернення: 23.03.2021).

9. Нижник Н. Державна влада та ідеї правової держави в умовах реалізації Конституції України. URL: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzayemovidnosyny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

10. Хаустова М.Г. Верховенство права — як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. URL: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14953/1/Haustova_40-45.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

11. Політологія / За ред. О.І. Семківа. Львів: Світ, 1994. С. 92—93.

12. Правова держава. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / О.В. Петришин (відп. ред.). 2017. Т. 3. С. 367.

13. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. URL: <https://lib.oa.edu.ua/funds/lecturer-oa> (дата звернення: 23.03.2021).

14. Тертишник В. Концептуальні проблеми розподілу влади: до становлення сучасної моделі правової держави в контексті політичної реформи в Україні. Юридична Україна, 2003. № 3. С. 13.

15. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. Вісник національної академії наук України. 2007. № 3. С. 25—27.

16. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. URL: http://adhdportal.com/book_3332.html (дата звернення: 23.03.2021).

References:

1. Bereza, S.V. (2009), "Legal education as a prerequisite for the formation of legal culture in a modern democratic society", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 3, pp. 19—21.

2. Bryntsev, V.D. (2010), *Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsional'nu model' orhanizatsijnoho zabezpechennia sudovoi vlady* [Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of the judiciary]. Available at: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_

2011%20/Brincev_2010.pdf (Accessed 24 March 2021).

3. Hryniuk, R.F. (2004), *Ideia pravovoi derzhavy: teoretyko-pravova model' i praktychna realizatsiia* [The idea of the rule of law: theoretical and legal model and practical implementation], *In Jure*, Kyiv, Ukraine.

4. Zaiets', A.P. (1999), *Pravova derzhava v konteksti novitn'oho ukrains'koho dosvidu* [The rule of law in the context of the latest Ukrainian experience], *Parlament Kyiv*, Ukraine.

5. Zaiets', A. (2016), "Formation of the idea of legal statehood in the process of creating a new Constitution of Ukraine (1994—1996)", *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Pravova derzhava: istoriia, suchasnist' ta perspektyvy formuvannia v Ukraini"* [Proceedings of the international scientific-practical conference "The rule of law: history, modernity and prospects of formation in Ukraine"], *Uzhhorod*, Ukraine, February 19—20, available at: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/13839> (Accessed 24 March 2021).

6. Kozak, V. (1998), "Forms of political participation of citizens in state-building processes", *Rozbudova derzhavy*, vol. 1—2, pp. 62—65.

7. Kozubra, M.I. (2007), "The rule of law is fundamental principle of the legal and political systems of Ukraine", available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6972/Kozyubra_Pry%60ncy%60py%60_verhovenstva.pdf (Accessed 24 March 2021).

8. Mykhajlenko, O.R. (2000), "On the concept of the system of features of the rule of law", available at: http://77.244.44.155/cgi-bin/irbis64r_01/ (Accessed 24 March 2021).

9. Nyzhnyk, N. (2019), *Derzhavna vlada ta ideii pravovoi derzhavy v umovakh realizatsii Konstytutsii Ukrainy* [State power and ideas of the rule of law in the implementation of the Constitution of Ukraine], available at: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzayemovidnosyny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (Accessed 24 March 2021).

10. Khaustova, M.H. (2013), "The rule of law — as a fundamental principle of the legal system of Ukraine in terms of modernization", available at: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14953/1/Haustova_40-45.pdf (Accessed 24 March 2021).

11. Semkiv, O.I. (1994), *Politologiya* [Political Science], *Svit*, Lviv, Ukraine.

12. Petryshyn, O.V. (2017), *Pravova derzhava. Velyka ukrains'ka iurydychna entsyklopediia* [Constitutional nation. Great Ukrainian legal encyclopedia], vol. 2. pp. 367.

13. Skrypniuk, O.V. (2000), "Social, legal nation in Ukraine: problems of theory and practice", available at: <https://lib.oa.edu.ua/funds/lecturer-oa> (Accessed 24 March 2021).

14. Tertyshnyk, V. (2003), "Conceptual problems of separation of powers: to the formation of a modern model of the rule of law in the context of political reform in Ukraine", *Yurydychna Ukraina*, vol. 3, pp. 13.

15. Tertyshnyk, V. (2007), "Rule of law: sharp corners on the way from the conceptual model to reality", *Visnyk natsional'noi akademii nauk Ukrainy*, vol. 3, pp. 25—27.

16. Shevchuk, S. (2002), *Osnovy konstytutsijnoi iurydsprudentsii* [Fundamentals of constitutional jurisprudence], available at: http://adhdportal.com/book_3332.html (Accessed 24 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 05.08.2021 р.